

Ruslans Matrozis;
Ingunas Baueres literārā apdare

PUTNU PĒTNIEKAM NIKOLAJAM FON TRANZĒ – 130

Viens no Latvijas neatkarīgās valsts pirmā perioda ievērojamākajiem ornitologiem un putnu aizsardzības popularizētājiem bija dižciltīgas izcelsmes baltvācietis

NIKOLAJŠ FON TRANZĒ

(*Nikolai Heinrich von Transehe*, 1886–1969), kurš publikācijās nereti dēvēts arī par Tranzēju.

Viņa paaudzei liktenis atvēlēja ļoti sarežģītu eksistences laiku – revolūcija un abi postošie kari, kas uz visiem laikiem izmainīja Eiropas karti, salauza neskaitāmu cilvēku dzīves...

Nikolajs Tranzē 10. Starptautiskajā Ornitoloģijas kongresā Helsinkos 1958. gadā.

Par Tranzē–Rozeneku dzimtu, kas 16. gadsimta vidū ieceļoja Livonijā un laika gaitā izplatījās arī Zviedrijā, Igaunijā un Krievijā, var atrast gana daudz ziņu. Pirmais tās pārstāvis Tīss Tranzē uz mūsdienu esot pārcēlies Spāņu Nīderlandes protestantu vajāšanas laikā un miris tieši Livonijas kara priekšvakarā 1558. gadā. Turpmākajos gadsimtos dzimtas pārstāvji gan pildīja dienesta pienākumus, karojot zem Zviedrijas karoga, gan kalpoja par mācītājiem un ieguva visai cienījamu statusu Rīgas guberņas augstākajā sabiedrībā (par Vidzemi šo guberņu atsauc dēvēt tikai pašās 18. gadsimta beigās). Tieši tolaik arvien vairāk pieauga muižniecības kārtas pārstāvniecības iestādes landtāga nozīme, un landrāti (tulkojumā – zemes padomnieki) izpildīja visus svarīgākos Vidzemes valdītāju pienākumus. Viens no viņiem bija atvaļinātais krievu armijas kapteinis Nikolajs fon Tranzē (*Nicolaus Johann von Transehe*, 1779–1858), kurš bija itin turīgs – viņa dzimtai kopš 1775. gada piederēja Jaunvāles muiža (*Neu-Sackenhof*), bet 19. gadsimta sākumā par 26 tūkstošiem sudraba rubļu viņš vairāksolīšanā iegādājās arī Jaunbrenģuļus (*Neu-Wrangelschhof*). Abas muižas mantoja mūsu galvenā varoņa tēvs tiesu asesors Viktors fon Tranzē (*Nikolai Viktor von Transehe*, 1842–1919), kurš vairāk nekā četrus gadus desmitus kalpoja par Trikātas baznīcas priekšnieku. Laika-

biedri viņu raksturojuši kā īsti dižciltīgu veco laiku muižkungu, apveltītu ar nelokāmu taisnīguma izjūtu. Viktors bija divas reizes precējies. Pirmā sieva Agnese (*Agnes Karoline von Transehe*, dzimusi *von Vegesack*, 1848–1875) vīram dāvāja dēlu un meitu, diemžēl nomira ļoti jauna, savukārt otrā sieva Elīze (*Elise von Transehe*, dzimusi *Weiss*, 1861–1941) viņam dāvāja divus puisēnus – vectēvam par godu nokristīto vecāko dēlu Nikolaju un divus gadus jaunāko Heinrihu. Kurš gan būtu nojautis, ka Jaunvāles muižā dzimušais baltvācietis Nikolajs Heinrihs fon Tranzē kļūs par zinātnieku, ar kura panākumiem leposies visa latviešu tauta? Neviens nezināja arī to, cik traģisks liktenis piemeklēs šo cēlo vīru, kurš savu dzimteni mīlēja no visas sirds un dvēseles, bet, politisko notikumu virpulī ierauts, bija spiests to pamest un nomirt tālu svešumā.

Muižas jaunskunga sapņi

Krievijas impērijas rietumu provincēs mītošie baltvācieši 19. un 20. gadsimta mijā dzīvoja labi, un arī Nikolaja bērnība tēva mājās pagāja laiskā bezrūpībā. «Tur, Brenģuļos, Abulas un Gaujas malā izaugu. Jau kopš bērnības gadiem es labprāt staigāju

pa mežiem un purviem, vērojot dabas dzīvi, sevišķi putnus,» viņš rakstīja autobiogrāfijā.

Pirmās pamatzināšanu stundas mazajam puikam sniedza mājskolotāji, tad – no 1901. līdz 1906. gadam – pilns mācību kurss 1. Rīgas pilsētas ģimnāzijā. «Skolas brīvlaikā baudīju dzīvi laukos, nodevos medīšanai, jāšanai, zivju dukurēšanai un citiem priekiem, ko tajos gados pilnā mērā varēja baudīt. Labprāt apmeklēju pagasta saimniekus, – sirmie vīri man daudz ko varēja pastāstīt par manu vectēvu un pat par tā tēvu, par laucinieku dzīvi vecajos laikos. Tomēr labākie draugi man bija mežsargi, un starp tiem pirmajā vietā minams Daliņš, pazīstamā soļotāja tēvs.» Savāds muižas jaunskundziņš, kurš labprāt ciemojas pie parastiem ļaudīm, izvaicādams viņus «par dzīvi vecajos laikos», vai ne? Katrā ziņā šķiet, ka mazā Nikolaja labestīgā un sirsnīgā iedaba, kuru vēlāk tik atzinīgi novērtēja daudzi Tranzē līdzgaitnieki, izpaudās jau agrā bērnībā.

Ģimnāzijai sekoja studijas Tērbatas Universitātes Fizikas un matemātikas fakultātē (1906.–1909.), kur jaunā censoņa izglītotāji bija ievērojamākie tā laika pasniedzēji: zooloģijas profesors Jūliuss fon Kennels (1854–1939) un botānikas profesors, botāniskā dārza direktors Nikolajs Kuzņecovs (1864–1932), kurš aktīvi pētīja Kaukāza floru, regulāri publicējot zinātniskus pārskatus. Iedvesmas netrūka, tomēr vislielāko ietekmi uz jauneklā interešu attīstību, domājams, atstāja aizrautīgais kolekcionārs un putnu pētnieks barons Haralds fon Loudons (*Harald von Loudon*, 1876–1959), tāds pats aizrautīgs pētnieks un muižnieks kā mūsu raksta varonis. Savās atmiņās Tranzē stāsta: «Kaimiņos dzīvoja Lizdēnu muižas īpašnieks barons Loudons, ievērojamais ornitologs, Pēterpils akadēmijas loceklis. Es ar viņu sastapos Brenguļos un citur, viesībās un medībās: viņš manī modināja dziļo interesi par putniem, arī labprāt deva pamācības un aizrādījumus. Es bieži ciemosos Lizdēnos, aplūkojot viņa bagātās kolekcijas, kas saturēja apm. 12 000 putnu ādiņus.» Ievērojais jaunā cilvēka interesi, 1908. gada sākumā barons viņu paņēma līdzī savā ceturtajā ornitoloģiskajā ekspedīcijā uz Kaukāzu un Vidusāziju. Domājams, tas bija neaizmirstams piedzīvojums, kas atstāja paliekošu iespaidu. Nākamā gada rudenī N. Tranzē uzsāka studijas Leipciģas Universitātē, kur savulaik bija mācījies arī viņa tēvs. Pēc trīsarpus gadiem, 1913. gada maijā, aizstāvot disertāciju par temperatūras ietekmi uz *Daphnia magna* adaptācijas reakcijām, Tranzē ieguva filozofijas doktora grādu. Apliecinot savu «putnisko» aizraušanos, studiju laikā Nikolajs no Tīreļa purva pie Valkas uz Leipciģas zoodārzu nogādāja... kraukli.

1910. gada maijā Berlīnē notika 5. Starptautiskais Ornitoloģijas kongress, kurā, students būdams, piedalījās arī Tranzē. Šajā kongresā viņam esot atklājies šīs zinātnes plašais darba lauks, kā arī radusies lieliska iespēja klātienē iepazīties ar ievērojamiem Eiropas ornitologiem. Ceļš bija iezīmēts, atlika vien sekot spoži mirdzošajai ceļa zvaigznei.

No universitātes sola uz kara lauku

Pirmā pasaules kara un atbrīvošanas cīņu laikā Nikolajs Tranzē aktīvi iesaistījās kara dienestā. Kādas bija viņa domas, piedzīvojumi, nolūki? Diemžēl par to vēsture klusē. Skaidrs tikai

viens – dzīve jaunekli ierāva kā straujā atvarā, no kura viņš izpeldēja jau kā grūtībās norūdījies vīrs. 1914. gada jūnijā teju trīsdesmit gadus vecais Tranzē pieteicās dienestam 16. Tveras dragūnu pulkā Kaukāzā, bet acu slimības dēļ tika atvaļināts un gadu nodzīvoja Brenguļos. Ap 1916. gadu tika iesaukts Krievijas Sarkanā Krusta dienestā, dienēja Baltkrievijā un Rumānijā, bet 1918. gada aprīļa beigās kā bēglis pārbrauca dzimtenē un apmetās Jaunvāles muižā. Atbrīvošanas cīņu laikā no 1918. gada decembra līdz 1920. gadam dienēja vāciskajā Baltiešu zemessargu formācijā (Baltijas landesvērē) – baltvāciešu, latviešu un Baltijas krievu militārajā vienībā Latvijas armijas sastāvā. Par piedalīšanos šajās cīņās viņam piešķirta Goda zīme.

Karš atnesa nelaimi – 1919. gada pavasarī N. Tranzē tēvu apcietināja lielinieki, kuri atkāpjoties Rīgas Centrālcietumā nošāva daudzus vācu baronus un mācītājus, viņu vidū arī brengulieti Viktoru fon Tranzē. Abas muižas tika izlaupītas, iznīcināta arī plašā Jaunbrenguļu bibliotēka, kurā bija vismaz astoņi simti grāmatu. Vēlāk N. Tranzē rakstīja, ka visas viņa skolnieka gadu dienasgrāmatas gājušas zudumā...

Pliks un nabags, bet kā traks uz putniem

Latvijas agrārās reformas laikā zaudējis īpašumus un iedzīvi, 1920. gada martā Tranzē tika pieņemts darbā par Zooloģijas katedras asistentu nesen nodibinātajā Latvijas Universitātē, līdz ar ko tika pie dienesta dzīvokļa Antonijas ielā Rīgā. Par spīti zaudējumiem, dzīve turpinājās. Latvija bija kļuvusi par neatkarīgu republiku, agrākais muižas jaunsungsks – par universitātes mācītājspēku. Putni bija un palika viņa sirdslieta, un, liekot lietā prasmi stāstīt un iedvesmot citus, Tranzē sāka pulcēt ap sevi domubiedrus. Jāatzīmē, ka viņš labi runāja ne tikai vācu, bet arī latviešu un krievu valodā. Gan darbā, gan ārpus tiešajiem darba pienākumiem aizrautīgais pētnieks studentiem, skolotājiem, mežkopjiem un citiem interesentiem lasīja lekcijas par putniem, dzīvniekiem un medicīnu, regulāri brauca ekskursijās, vēroja un medīja putnus, piepelnījās ar putnu izbāšanu, papildinot Latvijas Universitātes Sistemātiskās zooloģijas institūta muzeja kolekciju. Savās lekcijās par Latvijas putniem Tranzē ar reti izkoptu māku atdarināja pat viņu dziesmas. Varētu jautāt: bet kā tad ar ģimenes dzīvi? Vai tiešām neatradās neviena cielaiviņa, kuru prasmīgais putnu balsu atdarinātājs būtu gribējis piejaucēt? Pagaidām vēl ne, jo visam savs laiks.

Strādājot Latvijas Universitātē, vasaras brīvlaikus N. Tranzē izmantoja visai aktīvi. 1922. gadā viņš papildināja zināšanas Vācijā (Svinemindē un Ebersvaldē), bet rudenī sāka lasīt lekcijas mežkopības studentiem ornitoloģijā un mammalogijā. Sākot ar 1923. gadu, regulāri publicēja rakstus par putniem un citiem dzīvniekiem latviešu un vācu valodā, aicinot sniegt ziņas par putnu atlidošanas datumiem un retajiem putniem. 1923. gada vasarā Tranzē pavadīja aizraujošu mēnesi slaveņajā vācu Helgolandes putnu stacijā, kuru vadīja viņa studiju biedrs Dr. Hugo Veigolds (*Hugo Weigold*, 1886–1973). Šajā stacijā jau kopš 1910. gada notika migrējošo putnu uzskaitē un masveida gredzenošana, un tieši Veigolds bija tas, kurš ieteica organizēt putnu gredzenošanu Latvijā. Šajā laikā stacijā uzturējās arī somu putnu pētnieks Ivars Hortlings (*Ivar Johannes*

Nikolajs Tranzē, gredzenojot putnu. 20. gadsimta 20. gadi.

Hortling, 1876–1946), kurš vēlāk kļuva par Somijas Ornitoloģijas biedrības dibinātāju, – veidojās noderīgi kontakti.

Pirmie Latvijas Universitātes Zooloģijas katedras vadītāji bija ihtiologs Gvido Šneiders (*Guido Schneider*, 1866–1948) un norvēģu izcelsmes entomologs Embriks Strands (*Embrik Strand*, 1876–1947), kurš no 1923. gada strādāja par zooloģijas profesoru Latvijas Universitātes Matemātikas un dabaszinātņu fakultātē, līdztekus pildot arī Sistemātiskās zooloģijas institūta direktora pienākumus, un ir uzskatāms par vienu no Latvijas zooloģijas pamatlicējiem. Tolaik pasniedzēji lasīja lekcijas gan latviski, gan arī vāciski un krieviski. Pēc laikabiedru atmiņām, N. Tranzē pretstatā citiem svešautību mācību spēkiem labi runāja latviski, tāpēc bija kā «sakarnieks» starp latviešu studentiem un profesoru E. Strandu, kurš lasīja lekcijas un eksaminēja vācu valodā ar norvēģu akcentu, kas studentiem bija grūti saprotams.

Divdesmito gadu sākumā Nikolajs Tranzē sazinājās ar savu skolotāju baronu Haraldu fon Loudonu, kurš tajā laikā jau dzīvoja emigrācijā Berlīnē, un barons pārdeva muzejam daļu savas putnu kolekcijas – 444 ādiņas no 161 Baltijas reģiona sugas. (Cik zināms, šai barona Loudona apjomīgajai Paleark-

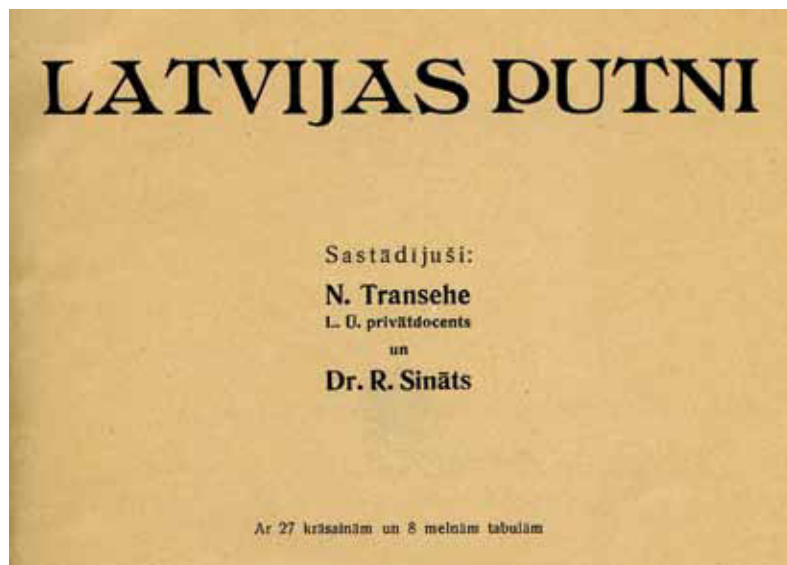

Latvijas Ornitoloģiskās centrāles putnu gredzens. 20. gadsimta 30. gadi.

tikas putnu kolekcijai, kurā kopumā skaitījās aptuveni 12 000 putnu ādiņu, liktenis nebija labvēlīgs. 1939. gadā kolekcija no Rīgas tika pārvietota uz Austrumprūsiju, kur kara beigās «pazuda», visticamāk – iznīcināta kara laikā. Līdz mūsdienām vairākos Eiropas un ASV muzejos no šīs kolekcijas palicis aptuveni tūkstoš putnu ādiņu, kuras Loudons laicīgi apmainījis vai pārdevis, bet lielākā daļa no tām glabājas Latvijas Universitātes Zooloģijas muzejā.)

Viens no svarīgākajiem N. Tranzē veikumiem bija Latvijas Ornitoloģiskās centrāles (LOC) dibināšana LU Sistemātiskās zooloģijas institūta paspārnē 1925. gadā. Tā bija sabiedriskā organizācija, kas dibināta ar mērķi apvienot visus interesentus putnu gredzenošanas, fenoloģijas, faunistikas un citas ar putnu uzskaitēm saistītas informācijas uzkrāšanā. Daudzus gadus centrāles darbību finansiāli atbalstīja Latvijas Kultūras fonds un Zemkopības ministrijas Mežu departaments, kas ļāva pasūtīt putnu gredzenošanai nepieciešamos alumīnija gredzenus ar pašmāju adresi «Ornithol. Centrale Riga», uzturēt informācijas apmaiņu ar līdzdalībniekiem, kā arī publicēt pārskatus par LOC darbības rezultātiem un veikt citas aktivitātes. 1935. gadā, kad LOC atzīmēja savas darbības desmito gadadienu, centrāles brīvprātīgie dalībnieki apgredzenoja gandrīz 35 tūkstošus putnu, bet kopējais kontrolēto putnu skaits bija sasniedzis 825 putnus (2,4% no visiem apgredzenotajiem). Tajā pašā gadā par sasniegumiem ornitoloģijā N. Tranzē tika ievēlēts par Ungārijas Karaliskās Ornitoloģijas biedrības korespondentlocekli.

Novērtējot sasniegumus vietējo putnu pētīšanā un popularizēšanā, 1926. gada maijā Latvijas Universitāte komandēja N. Tranzē uz 6. Starptautisko Ornitoloģijas kongresu Kopenhāgenā, kur viņš vadošajiem Eiropas pētniekiem stāstīja par

1936. gadā izdotā grāmata «Latvijas putni».

Nikolaja Tranzē 1931. gadā rakstītā kartīte Kārlim Vilkam (1900–1993).

Nikolajs Tranzē (pa kreisi) kopā ar Skolu muzeja pārzini Jāni Siliņš (1883–1960) putnu vērošanā Kaņiera ezerā 1943. gadā.

LOC izveidošanu un tās pirmajiem darbības rezultātiem. Nākamajos gados tieši Tranzē bija gods kā vienīgajam pārstāvim no Latvijas apmeklēt arī kongresus Amsterdamā, Oksfordā un Ruānā. 1928. gadā Leipcigas Ornitoloģijas biedrība viņu ievēlēja par savu korespondentlocekli. Sadarbībā ar aizrautīgu putnu vērotāju, pēc profesijas agronomu, Aleksandru Grossi (*Alexander Grosse*, 1883–1966), 1929. gadā tika sagatavots svarīgs pārskats par mugurkaulnieku faunu Baltijas reģionā, kuru Rīgas Dabaspētnieku biedrība publicēja gan vācu, gan latviešu valodā. Starp citu, šis bija viens no retajiem gadījumiem, kad vāciskā biedrība publicēja pārskatus latviski (nodrukāti 150 eksemplāri)! 1936. gadā sadarbībā ar ārstu Dr. Reini Sinātu (1910–1964) tika izdota grāmata «Latvijas putni». Šajā monogrāfijā bija aprakstītas visas putnu sugas un pasugas, kas šajā periodā konstatētas Latvijā, kā arī pielikumā nodrukāti putnu noteikšanai noderīgi zīmējumi. Grāmatu izdeva Mežu departaments, un tā tika piešķirta visiem mežsargiem. Vērtējot no mūsdienu viedokļa, grāmata «Latvijas putni» bija pirmais bagātīgi ilustrētais putnu noteicējs latviešu valodā, kurš kalpoja par rokasgrāmatu vairākām putnu pētnieku paaudzēm. Kultūras fonds par šīs grāmatas izdošanu autoriem piešķīra godalgu 500 latu apmērā.

1930. gada martā Latvijas Universitātes padome N. Tranzē ievēlēja par privātdocentu. 1938. gada nogalē pētnieks tika ievēlēts par Latvijas Universitātes docentu, bet 1939. gada vasarā viņu pieņēma darbā par meža zooloģijas un medicīnas ārstata pasniedzēju Latvijas Lauksaimniecības akadēmijā. Diemžēl turpmāko karjeru nācās pārtraukt, jo Eiropu bija pārņēmis karš.

Beidzot vīrs un tēvs

Laiks ir nepielūdzams. Nikolajs Tranzē jau bija krietni padzīvojis vīrs, kad beidzot atrada savu īsto un vienīgo. Elizabete Beinaroviča (*Elisabeth Beynarowicz*, 1898–1988) bija poļu izcelsmes Latvijas Universitātes Medicīnas fakultātes studente, kura strādāja par skolotāju, labi runāja latviski un vairākus gadus brīvprātīgi palīdzēja kārtot LOC arhīvu. Kopīgā darbā uzplauka dziļākas jūtas. Laulības notika 1931. gadā Trikātas baznīcā, bet medus mēnesi jaunais pāris pavadīja Sāmsalā. Starp citu, baltvāciešu sabiedrība visai negatīvi vērtēja šo laulību, kas bija pretrunā ar tradīciju dižciltīgiem izvēlēties dižciltīgos dzimtas turpināšanai. Smieklīga arīšķība, ja zinām, kādi notikumi tuvojās un kā tie izjauca pilnīgi visus plānus. Bet tikmēr nekas vēl neliecināja par draudošajām briesmām, un laimīgā laulībā piedzima divas meitiņas – Dagmāra (1934) un Ira (1938). Par to, ka Nikolajs nebija kļūdījies, liecina fakts, ka Tranzē pāris kopdzīvē aizvadīja 38 gadus, un abus spēja izšķirt vienīgi nāve.

Kopā ar sievu Elizabeti 1968. gadā.

Vasaras brīvlaikos par atpūtas vietu jaunā ģimene izvēlējās mājas ar zīmīgu nosaukumu «Dievkociņi» pie Engures ezera. Lieki piebilst, ka, putnu ligzdošanas laikā regulāri uzturoties ezera tuvumā, Nikolajs aktīvi nodarbojās ar putnu uzskaiti, gredzenošanu un fotografēšanu. Tieši viņš atklāja kolēģiem ūdensputniem bagāto Engures ezeru, un, arī pateicoties Nikolaja Tranzē publikācijām, 1950. gadu otrajā pusē Engures ezers tika izvēlēts par stacionāru pētījumu vietu ornitoloģiem.

Iemīlēšanās cilvēku paceļot spārnos – tāpat kā putnus, kurus tik azartiski pētīja mūsu raksta varonis! Un kur gan vīrietis vislabāk var izlietot pāri plūstošo enerģiju, ja ne sirdsdarbā? Trīsdesmitajos gados N. Tranzē ārpus tiešajiem pienākumiem bija iesaistīts teju vai visu vietējo ar dabas izpēti, popularizēšanu un aizsardzību saistīto sabiedrisko organizāciju darbībā: darbojās vācu mednieku savienībā (*Deutsche Jagerbund*) un Rīgas Dabaspētnieku biedrībā, tika iesaistīts Latvijas Mednieku biedrību savienības valdē un Latvijas Medību sporta savienības valdē, bija viens no Rīgas zooloģiskā dārza dibinātājiem un direkcijas loceklis. Par aktīvu sadarbību ar studentiem Latvijas Universitātes Meža fakultātes studentu apvienība «Šalkone» N. Tranzē ievēlēja par savu goda biedru. Vēlāk mežkopības zinātnieks Rūdolfs Markus (1895–1984) raksturoja savu bijušo kolēģi: «Pēc savas dabas vienkāršs un sirsnīgs, viņš iekaroja studentu sirdis, tā nodibinot nesaraujamas saites ar studentiem viņu tālākās praktiskās dzīves gaitās.»

Jāpamet dzimtā Latvija

Liktenis Tranzē ģimenei gatavoja smagus pārbaudījumus. Pēc Hitlera aicinājuma baltvāciešiem atgriezties etniskajā dzimtenē Nikolajs ar sievu, abām meitiņām un sirmo māti 1939. gada decembrī emigrēja uz vācu karaspēka okupēto Poliju, kur apmetās uz dzīvi Gostininas apriņķī. Viņš visai smagi pārdzīvoja šādu dzīves pavērsienu. Žurnāla «Daba un Zinātne» 1940. gada 2. numurā publicēti viņa atvadu vārdi: «Atstājot dzimteni, atvados no darba biedriem un bij. klausītājiem. 20. martā piepildīsies 20 gadi, kamēr iestājos kā asistents mūsu Universitātē: grūti šķirties no iemīlotā darba, no labiem draugiem. Izteicu visiem dziļi sajusto paldies par daudzkārtīgo pretimnākšanu un lūdzu mani paturēt labā piemiņā. Ceru, ka man nākotnē būs dota iespēja apmeklēt dzimteni, un palieku ar sirsnīgu sveicienu.» Savukārt otrajā LOC pārskatā N. Tranzē rakstīja: «Mūsu Centrāle patlaban pārkārtojas, jo es, līdzšinējais Centrāles vadītājs, atstāju dzimteni. Es to daru ar dziļām pateicības jūtām iepretim visiem Universitātes kolēģām un visiem saviem klausītājiem, kas man manā 20 gadus ilgā darbības periodā ir bijuši. Man grūti šķirties no viņiem un no iemīlotā darbības lauka: par daudz esmu saaudzis ar šo zemi un cilvēkiem, ar ainavām un dabu. Mans liels apmierinājums, ka esmu varējis sekmēt šī pārskata noslēgšanu un to piedzīvot: tas ir beidzamais man iespējamais pakalpojums dzimtenes putnu pētniecībai un mūsu Universitātei.»

Vācu okupācijas laikā gan radās iespēja atgriezties dzimtenē un turpināt pasniedzēja darbu, jo 1941. gada nogalē N. Tranzē tika uzaicināts par profesoru un katedras vadītāju Jelgavas Lauksaimniecības akadēmijā, taču ierēdņu neizlēmības dēļ šis jautājums palika neatrisināts. Drīz vien Tranzē tika iesaukts zonderfireros (*Sonderfuhrer*) – vācu virsnieku dienestā, kur nebija vajadzīga militāra pieredze, un viņu piekomandēja mežsaimnieciskajai pārvaldei Baltkrievijā. Tur viņš krievu valodā lasīja lekcijas vietējā mežkopības skolā. 1943. gada rudenī, atvaļināts no dienesta, N. Tranzē atgriezās pie ģimenes un pildīja apriņķa dabas aizsardzības vadītāja pienākumus. Laiku pa laikam devās uz Latviju, pēdējo reizi 1944. gadā, kad uzturējās šeit sešas nedēļas, apmeklēja Rīgu, Engures ezeru un Taures purvu. 1945. gada janvārī paspēja ģimēni nosūtīt

Nikolaja Tranzē māja Honerdingenā 1966. gadā.

uz Vāciju, bet pats vairs netika ārā no aplenkuma un nākamajos četrus gadus pavadīja poļu gūstā, paša vārdiem runājot, «ne īpaši jaukos apstākļos». Tikai 1949. gada Jurgos, ar Sarkanā Krusta palīdzību ticis pie ģimenes Honerdingenā pie Valsrodes (Fallingbosteles apriņķī Hannoverē), Nikolajs fon Tranzē varēja mierīgāk uzelpot, taču vai dzīve bez dzimtenes vairs saucama par laimīgu?

Atlikušos gadus Tranzē nodzīvoja Honerdingenā, sākumā visai šauros apstākļos, bet 1956. gada novembrī ģimenei piešķīra mājiņu, un sadzīve uzlabojās. Septiņdesmitās jubilejas sakarā Tranzē pieminēja viņa skolnieki un kolēģi: latviešu emigrācijas laikrakstos parādījās apsveikumi, kā arī tika publicēts zinātnieka dzīves pārskats kādā vācu ornitoloģiskajā žurnālā. Padomju Latvijas prese klusēja... Atšķirtība un izolācija ļoti sāpēja. LU botānikas pasniedzējs Kārlis Ābele (1896–1961), kurš bija emigrējis uz Austrāliju, 1956. gadā par jubilaru atzīmēja: «Viņš būtu priecīgs mājās braucējs, ja vien Latvija kļūtu brīva.»

Taču Latvija nebija brīva, un nācās samierināties. Sirdēstus vislabāk dziedina iemīlots darbs, un Tranzē turpināja nodoties pētniecībai. Kā par brīnumu, viņam bija izdevies saglabāt lielāko daļu savas ornitoloģiskās bibliotēkas. Zināms, ka 1958. gada jūnijā viņš apmeklēja 10. Starptautisko Ornitoloģijas kongresu Helsinkos, pēc kura nodibināja ciešākus «vēstulū kontaktus» ar Latvijā palikušajiem putnu pētniekiem K. Vilku, G. Lejiņu, Ģ. Kasparsonu un K. Griguli. Šeit jāatgādina, ka padomju okupācijas gados vēstules no ārzemēm tika cenzētas,

tāpēc nedrīkstēja rakstīt nedz par politisko un saimniecisko situāciju, nedz kara postījumiem, kur nu vēl par kara un okupācijas periodos salauztajiem likteņiem. Vēstulēs N. Tranzē lūdza kolēģus apmeklēt sev mīlās vietas, atsūtīt fotogrāfijas, uzzināt par pazīstamiem cilvēkiem, vaicāja par jaunumiem putnu pasaulē. Mēs varam tikai iztēloties, cik daudz sāpju pārdzīvoja sirmis vīrs, ilgojoties, bet netiekot uz dzimteni.

Dzīves pēdējos gados N. Tranzē apkopja ziņas par Latvijas putniem un 1965. gadā 79 gadu vecumā Hannoveres izdevniecībā «Harro von Hirschheydt», kas bija specializējusies dažādu izdevumu drukāšanā par Baltijas reģionu, vācu valodā publicēja grāmatu «Die Vogelwelt Lettlands» («Latvijas putnu pasaule»), pašā nosaukumā trāpīgi apzīmējot šo teritoriju par Latviju, nevis Latvijas PSR. Vairākus grāmatas eksemplārus viņš nosūtīja kolēģiem un draugiem uz okupēto Latviju. Tā joprojām ir viena no nozīmīgākajām grāmatām par Latvijas putnu faunas izpēti vēsturē, kuru pētnieki izmanto un regulāri citē līdz mūsdienām. Daļu no grāmatā citētajiem darbiem padomju gados nebija iespējams brīvi pasūtīt Latvijas bibliotēkās, jo šie izdevumi skaitījās padomju varai kaitīgi un glabājās specfondos. Kāds absurds! Latviešu emigrācijas presē gan tika publicēti vairāki pacilātā noskaņā veidoti raksti par šīs grāmatas izdošanu. Jāatzīmē, ka grāmatā autors sniedzis svarīgas biogrāfiskas ziņas par vairākiem aktīviem putnu pētniekiem, tajā skaitā par viņu likteņiem piespiedu emigrācijas gados.

1965. gadā Vācijā izdotā grāmata «Latvijas putnu pasaule».

Nikolajs Tranzē nomira 83 gadu vecumā 1969. gada 29. septembrī; apglabāts Meinerdingenes draudzes kapos. Viņa sieva Elizabete sagaidīja savu 90. dzimšanas dienu un nomira 1988. gadā, pārdzīvojusi vīru turpat par trim desmitgadēm.

Mantojums

Ar savu aktīvo un daudzpusīgo darbību Nikolajs Tranzē iedvesmoja daudzus putnu draugus, kuri daļu savas dzīves veltīja putnu un citu dzīvnieku vērošanai un pētīšanai, piebarošanai ziemas mēnešos, popularizēšanai un aizsardzības veicināšanai. Apgrozoties gan latviešu, gan samērā slēgtajā baltvācu sabiedrībā, uzturot kontaktus ar vadošajiem Eiropas pētniekiem, viņš ar savām lekcijām un publikācijām veicināja un paātrināja ornitoloģijas zinātnes progresu Baltijas jūras austrumu reģionā.

N. Tranzē ar savu piemēru reāli veicināja divu atšķirīgu etnisku grupu apvienošanās kopīga mērķa sasniegšanai. Pētnieka jubilejas reizē 1956. gadā bijušais LU pasniedzējs Kārlis Ābele rakstīja: «Man nav zināms neviens cits, kas, nebūdam latviešu tautības, tik ļoti iemīlojis Latvijas dabu un ir tik lojāls, tik sirsniņš, draudzīgs savās attiecībās pret latviešu tautu.» Tranzē nodibinātajā Latvijas Ornitoloģiskajā centrālē darbojās ne tikai aptuveni 400 latviešu, bet arī teju 20 baltvāciešu. Turklāt šīs organizācijas darbā tika iesaistītas vairākas sievietes, kas tajos gados bija visai neierasti. Unikāls izrādījās divdesmit gados uzkrātais LOC zinātniskais arhīvs, kas saturēja informāciju par gredzenotajiem putniem, fenoloģiju, ziņas par retajiem putniem, pirmās starptautiskās balto stārķu uzskaites datus, dažādu korespondenci un bibliotēku. Arhīva materiāli veiksmīgi pārdzīvoja kara gadus, jo kopā ar citām Latvijas Universitātes mantām tika noslēpti Dambju mājās Babītes ezera krastā. 1945. gadā šo arhīvu sameklēja zoologs Egons Tauriņš (1907–1989) un atdeva pētniekiem, bet mūsdienās tas glabājas Bioloģijas institūta Ornitoloģijas laboratorijā Salaspilī. Arhīva izglābšana daļēji kompensēja paaudžu pārrāvumu, kas bija radies pēckara gados.

Nikolajs Tranzē neapšaubāmi un pelnīti atzīstams par Latvijas ornitoloģijas līderi 1920.–1930. gados. Zināšanas par putniem viņš atstājis vairāk nekā 80 publikācijās un grāmatās gan latviešu, gan vācu valodā. Daudzas viņa publikācijas nav zaudējušas nozīmi un regulāri tiek izmantotas arī mūsdienās; 1998. gadā ASV pat tika nodrukāts 1936. gadā izdotās grāmatas «Latvijas putni» papildu metiens. Neskatoties uz daudzajām dzīves grūtībām un likteņa pavērsieniem, Nikolajs fon Tranzē spēja pielāgoties un nodzīvot savu mūžu pilnvērtīgi. Lai viņam putna spārnu vieglums mūžībā!

Lasi vairāk: R. Matrozis. «Ornitologam Nikolajam Tranzē – 120» (žurnāls «Putni dabā», 2006, Nr. 16.2: 24.–30. lpp.) un «Nikolaja Tranzē biogrāfija» (žurnāls «Putni dabā», 2006, Nr. 16.2: 30.–32. lpp.). Abi materiāli ir pieejami tīmeklī.